

Paweł Brudek, Stanisława Steuden, Izabella Jasik

CECHY OSOBOWOŚCI JAKO PREDYKTORY SATYSFAKCJI Z MAŁŻEŃSTWA OSÓB W OKRESIE PÓŻNEJ DOROSŁOŚCI

PERSONALITY TRAITS AS PREDICTORS OF MARITAL SATISFACTION AMONG OLDER COUPLES

Katedra Psychologii Klinicznej Dorosłych

Instytut Psychologii, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

marital satisfaction
personality traits
late adulthood

Streszczenie

Cel badań. Zagadnienie uwarunkowań satysfakcji z małżeństwa cieszy się obecnie wyraźnym zainteresowaniem psychologów. Badania prowadzone w tym obszarze koncentrują się głównie na małżonkach w okresie wczesnej i średniej dorosłości. Niewiele jest natomiast badań poświęconych uwarunkowaniom powodzenia małżeńskiego w fazie późnej dorosłości. Tymczasem właśnie starość może stać się „złotym okresem” małżeńskiego życia. Doniesienia z badań sugerują, że ważnym predyktorem szczęścia małżeńskiego seniorów mogą być ich cechy osobowości. Celem artykułu jest zatem udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy istnieją powiązania między cechami osobowości a satysfakcją z małżeństwa w okresie późnej dorosłości. Dla realizacji tego celu przeprowadzono badania, którymi objęto 120 osób (60 małżeństw) w wieku od 60 do 75 lat.

Metody. Pomiaru jakości relacji małżeńskiej dokonano za pomocą Kwestionariusza Dobranego Małżeństwa KDM-2 autorstwa J. Rostowskiego i M. Płopy. Za pomocą Inwentarza Osobowości NEO-PI-R P. T. Costy, R. R. McCrae w adaptacji J. Siuty scharakteryzowano strukturę osobowości badanych osób.

Wyniki. Zgodnie z oczekiwaniami wykazano, iż cechy osobowości małżonków pozostają w statystycznie istotnym związku z ich satysfakcją z małżeństwa. Istotne korelacje odnotowano w przypadku Neurotyczności, Ugodowości i Sumienności. Wśród predyktorów satysfakcji z małżeństwa znalazła się tylko Ugodowość.

Wnioski. Otrzymane wyniki mogą stanowić wartościową pomoc dla psychologów czy psychoterapeutów w zakresie określenia kierunków oddziaływań pomocowych względem starszych małżonków.

Summary

The aim of the research. The issue of predictors of marital satisfaction arouses great interest among psychologists. Current research that has been carried out in this area primarily relates to spouses in early and middle adulthood, while there are few studies on the determinants of success in the late phase of marital adulthood. Meanwhile, it is the elderly age that can be the „golden age” of married life. It has been assumed that personality traits may be significant predictors of marital satisfaction in the elderly. The purpose of this article is to answer the question if there is any relation between personality traits and marital satisfaction in late adulthood. To achieve this goal, a study was conducted on 120 people (60 couples) aged 60 to 75.

Methods. Two psychological methods were applied to the discussed project. The quality of marriage relationship was examined by means of the M. Plopa Good Marriage Questionnaire (KDM-2). P. T. Costa and R. R. McCrae's Revised NEO Personality Inventory (NEO PI-R), adapted by J. Siuta, was used to characterize the personalities of the questioned couples.

Results. As expected, personality remained in a statistically significant relation to marital satisfaction. Significant correlations were noted in the case of Neuroticism, Agreeableness, and Conscientiousness. The only predictor of satisfaction with marriage was agreeableness.

Conclusions. The results obtained in the research may be a significant back-up for psychologists and psychotherapists in defining ways to aid efforts taken to help elderly couples.

Wprowadzenie

Wśród uwarunkowań (predyktorów) zadowolenia ze związku małżeńskiego, obok podobieństwa partnerów pod względem wyznawanych wartości, chęci posiadania (lub nie) dzieci, zdolności do empatii oraz czynników temporalnych, wskazuje się także na cechy osobowościowe, które — kształtując między innymi sposób reagowania na trudności zewnętrzne — stają się ważnym predyktorem małżeńskiego szczęścia [1–3]. Pomimo że cechy osobowości pozostają względnie trwałym jej elementem, to jednak mogą zmieniać się na przestrzeni życia osoby, a tym samym pozostawać w związku z zadowoleniem z małżeństwa [4, 5]. Zmianom tym towarzyszy najczęściej reorganizacja ustalonych wcześniej celów życiowych oraz chęć realizacji potrzeb właściwych późnej dorosłości [6, 7].

Problematyka satysfakcji małżeńskiej uchodzi w literaturze przedmiotu za szczególnie ważną. Jakość związku w znacznym stopniu rzutuje bowiem na funkcjonowanie w innych rolach społecznych [8, 9], a także jest jednym z najsilniejszych korelatów poczucia szczęścia oraz fizycznego i psychicznego dobrostanu [10–12]. Związek między małżeństwem i dobrostanem wynika głównie z pozytywnych skutków życia małżeńskiego, może bowiem ono przyczyniać się do szczęścia, oferując role współmałżonka i rodzica. Ponadto, osoby żonate lub zamężne mają większe szanse cieszyć się trwałym, dającym wsparcie, intymnym związkiem, tym samym jest mniej prawdopodobne, że będą cierpieć wskutek samotności [13].

Źródłem zadowolenia z małżeństwa jest dobra jakość diady małżeńskiej stanowiącej zasadniczy podsystem większej całości — systemu rodzinnego. Jakość ta jest związana z funkcjonowaniem innych podsystemów, to znaczy zależy od nich i na nie wpływa [14, 15]. Związek małżeński w ujęciu systemowym to nie tyle prosta suma dwóch elementów, ale nowa całość, w której oboje małżonkowie oddziałują na siebie na zasadzie sprzężeń zwrotnych. Małżeństwo osiąga powodzenie, jeśli małżonkowie mają poczucie wspólnoty w realizowaniu zadań, co wyraża się w ogólnym zadowoleniu ze związku i nie wyklucza okresowych trudności i konfliktów [1]. Ten związek, w zamierzeniu trwały na całe życie, realizujący wspólne dobro i uszczęśliwiający, jest związkiem dynamicznym — podlegającym ciągłym zmianom. Stąd też ogółu małżeństw nie można podzielić dychotomicznie na udane i nieudane. Należy je raczej uszeregować na kontinuum od najbardziej zdeintegrowanych, zbliżających się do całkowitego rozpadu, do tych, które charakteryzują się najwyższą jakością relacji małżeńskiej [1, 16]. Szczęście małżeńskie trzeba zatem rozumieć bardziej jako proces, a nie jako stan osiągnięty w rzeczywistości [17–19]. Pragnąc czerpać zadowolenie w relacji, partnerzy dokonują wyboru małżonka, który potencjalnie ma szanse spełnić ich oczekiwania i zaspokoić ich potrzeby. Nierzadko

dopiero w relacji małżeńskiej przekonują się o rzeczywistych cechach partnera oraz jego wcześniej podkreślanych zaletach czy umiejętnościach [16].

Bazując na powyższych ustaleniach, za kluczową dla prezentowanego projektu przyjęto koncepcję satysfakcji małżeńskiej autorstwa J. Rostowskiego [20, 21] i M. Plopy [22]. Zgodnie z tą koncepcją satysfakcja ze związku ma strukturę wielowymiarową, na którą składają się intymność, samorealizacja, podobieństwo i rozczarowanie.

Pierwszy z wymiarów — *intymność* — związany jest z wysokim poziomem zadowolenia wynikającego z bliskiej relacji z małżonkiem i założenia, iż partnerzy związku chcą budować własną relację w oparciu o pełne otwarcie, wzajemne zaufanie, bliskość i szczerość. Intymność odzwierciedla więc, na ile małżonkowie żywią przekonanie, że łączy ich miłość pozwalająca w pełni zaakceptować partnera. Kolejny aspekt satysfakcji z małżeństwa to *samorealizacja*. Wymiar ten oznacza, że partnerzy dzięki satysfakcjonującej relacji małżeńskiej uzyskują możliwość realizowania siebie, własnego systemu wartości, a także określonych zadań życiowych. Trzecim elementem satysfakcji z małżeństwa jest *podobieństwo* będące wyrazem zgodności partnerów w zakresie realizacji istotnych celów małżeńskich i rodzinnych. Ostatni wymiar satysfakcji małżeńskiej dotyczy *rozczarowania*, które wskazuje na poczucie porażki życiowej spowodowanej faktem zawarcia związku małżeńskiego, w rezultacie czego małżeństwo jest postrzegane i przeżywane jako czynnik zagrażający niezależności oraz autonomii partnerów [23, 24].

Zadowolenie z małżeństwa podlega licznym przeobrażeniom na przestrzeni jego trwania. Dynamika satysfakcji ze związku małżeńskiego przyjmuje postać krzywoliniową i związana jest z etapem cyklu życiowego [25–27]. Dlatego też za w pełni uzasadnione należy uznać poszukiwania uwarunkowań jakości relacji małżeńskiej osób w okresie późnej dorosłości, czyli mieszczących się między 60. a 75. rokiem życia. Ta dość umowna cezura wiekowa oznacza jednak najczęściej doświadczanie wielu przeobrażeń związanych z realizacją wcześniej pełnionych obowiązków zawodowych, nową organizacją dnia, zmianami w zakresie ról społecznych i rodzinnych. Jest to więc okres, w którym ulegają osłabieniu somatyczne i psychiczne funkcje organizmu. Wzrasta też ryzyko nowych, wcześniej nieznanymi chorob, a na płaszczyźnie kontaktów interpersonalnych doświadczenia śmierci jednego z małżonków [6, 28].

Zmiany w późnej dorosłości doprowadzają także do reorganizacji ustalonych wcześniej celów życiowych. Pojawia się większa zdolność porzucania tych, które w istocie okazują się mało istotne [7, 29]. Oprócz tego starzenie się pociąga za sobą zmiany w zakresie cech osobowości [4, 30, 31], choć należy jednak podkreślić, że na gruncie psychologii kwestia przeobrażeń w zakresie specyficznych cech osobowości nie została rozstrzygnięta w sposób jednoznaczny. Wskazuje się, że podstawowa struktura osobowości jest stała, natomiast zmianie ulegają cechy nabyte [7, 28]. Ze względu na różne drogi rozwoju osobowości i odmienną doświadczeń życiowych trudno jest wskazać cechy typowe dla osób starszych [6, 32].

Dostrzegalne w procesie starzenia się zmiany mogą być traktowane nie tylko jako zagrożenia czy źródło różnorodnych kryzysów, ale również jako nowe szanse rozwojowe, które zmieniają kształt wzajemnych relacji między małżonkami [33, 34]. Z jednej strony przejście na emeryturę może nieść ze sobą negatywne konsekwencje dla związku, gdy odchodzenie dzieci z domu i zakończenie aktywności zawodowej rodzi nowe konflikty.

Niezadowolenie częściej deklarują kobiety, które po przejściu męża na emeryturę muszą na nowo zorganizować swoje domowe terytorium, tak aby ustąpić miejsca mężowi i dzielić z nim domowe obowiązki [35, 36]. Czas, który wcześniej poświęcany był pracy lub dzieciom, teraz trzeba zagospodarować wspólnie. Przeniesienie akcentów z roli małżeńskiej na rodzicielską we wcześniejszym etapie życia może powodować koncentrację rodziców na dzieciach przy zaniedbywaniu relacji małżeńskiej. Jeżeli tak się stanie, małżonkowie po odejściu dzieci z domu spostrzegają, że nic już ich nie łączy. Dobro dzieci, które było przyczyną trwania związku, w pewnym okresie małżeństwa staje się mniej istotne. Po usamodzielnieniu się dzieci małżonkowie muszą ponownie przeorganizować swoje życie [8].

Z drugiej strony, jeżeli dzieci nie były jedynym i najważniejszym czynnikiem łączącym małżonków, a łączyły ich zbliżone postawy, np. religijne, to okres ten jest łatwiejszy. Małżonkowie stają się sobie bardziej bliscy, przeżywają swoje małżeństwo jakby od nowa, bogatsi jednak o wspólne doświadczenia. Łączy ich także to, że są rodzicami wspólnych dzieci i dziadkami dla swoich wnuków. Mają więcej czasu dla siebie, mogą się bardziej cieszyć swoją obecnością, pełniej wyrażać wzajemny szacunek i radość wspólnej drogi [6, 17]. Z tego punktu widzenia przejście na emeryturę jest okresem, który daje szansę na bliskość i wzmocnienie relacji między partnerami [26, 37]. Ograniczenie kontaktów i ról społecznych w związku z przejściem na emeryturę czy stanem zdrowia sprawia, że więzi z najbliższą rodziną mają szczególne znaczenie [38, 39]. Według teorii społeczno-emocjonalnej selektywności, z wiekiem ludzie redukują liczbę kontaktów społecznych i wzmacniają więzi z niewielką grupą najbliższych im osób (przyjaciół, członków rodziny), a szczególnie z życiowym partnerem [40–42]. Jest to okres, w którym bliski partner jest szczególnie potrzebny, nie tylko jako opiekun w chorobie, ale także jako główne źródło wsparcia społecznego [26, 33]. Dlatego przy dbałości o podtrzymywanie wzajemnej miłości i atrakcyjności, ostatni etap życia małżeńskiego (powyżej 25. roku jego trwania) może być najszczęśliwszy. Zdaniem Vinick i Ekerdt 60% małżeństw deklaruje wzrost satysfakcji ze związku po przejściu na emeryturę jednego z małżonków [26].

Warto więc poddać eksploracji bogaty obszar uwarunkowań udanego małżeńskiego życia i odnaleźć te, które najsilniej wiążą się z powodzeniem małżeństwa w okresie późnej dorosłości. Należy w tym miejscu podkreślić, że poczucie szczęścia ma charakter subiektywny i dlatego to, co jednej parze będzie zapewniało spełnienie, dla innej może nie mieć większego znaczenia [1, 23, 43].

Zagadnienie uwarunkowań satysfakcji ze związku małżeńskiego jest szeroko opisywane w literaturze przedmiotu [1, 23, 37]. Wśród jego kluczowych predyktorów wskazuje się często cechy osobowości [43–45]. W świetle dotychczasowych rezultatów badawczych neurotyzm, ekstrawersja, ugodowość, sumienność i otwartość na doświadczenie wiążą się z poczuciem szczęścia, choć z niejednakową siłą [37, 46]. Najsilniej (korelacja ujemna) z zadowoleniem małżeńskim wiąże się neurotyzm, czyli zmienność emocjonalna, skłonność do zamartwiania się, lęków i depresji, czemu towarzyszy obniżona samoocena. Ludzie o neurotycznych skłonnościach są wyraźnie mniej szczęśliwi, także w bliskim związku. Ujawniają oni bowiem więcej negatywnych zachowań, co obniża ich satysfakcję małżeńską, jak również negatywnie wpływa na zadowolenie partnera [47–49]. Właściwością osobowościową pozytywnie wiążącą się z poczuciem szczęścia jest ekstrawersja wyrażająca się aktywnością, energicznością i otwartością na ludzi [1, 49].

Rezultaty badań przeprowadzonych wśród par z długoletnim stażem małżeńskim ujawniły, że ekstrawersja — w przeciwieństwie do neurotyczności — istotnie wiąże się z satysfakcją z małżeństwa. Korelacja ta ma charakter pozytywny. Autorzy wyjaśniają to zjawisko tym, że osoby o wysokim poziomie neurotyzmu rozwodzą się w ciągu pierwszych lat życia małżeńskiego lub adaptują się do słabości małżonka w czasie trwania małżeństwa [50, 51]. Nieco słabiej wiążą się ze szczęściem małżeńskim dwie kolejne cechy: sumiennosc i ugodowosc. Osoby odznaczające się obowiazkowością, odpowiedzialnością, przyjaznym nastawieniem do drugiego czy tendencją do unikania konfliktów deklarują poczucie szczęścia w małżeństwie [32]. Wreszcie, najslabiej (i również dodatnio) wiąże się ze szczęściem otwartosc na doświadczenie [31].

Dyskusja naukowa nad zmianami cech osobowości na przestrzeni życia jest wciąż otwarta [7, 52]. Badacze są jednak zgodni co do tego, że ujawniające się wraz z wiekiem niewielkie zmiany w obszarze cech osobowości mają charakter „łagodnych trendów” [7, s. 96], które mogą znacząco wiązać się z funkcjonowaniem jednostki w różnych obszarach życia, w tym również życia małżeńskiego [33]. Zdaniem Pervina i Johna [53] proces starzenia się implikuje niewielkie, jednak wyraźne zmiany w zakresie poszczególnych wymiarów struktury osobowości. Zmiany te stają się bardziej widoczne, gdy porównuje się starszych dorosłych z osobami z pozostałych grup wiekowych. Adolescenci są często silnie zaabsorbowani lękami dotyczącymi akceptacji społecznej czy samooceny (wyższy wskaźnik N) oraz chętnie spędzają znaczną część swego czasu w towarzystwie przyjaciół czy znajomych (wyższy wskaźnik E). Ponadto odznaczają się oni dużą gotowością otwarcia na to, co nowe (wyższy wskaźnik O), są krytyczni i wymagający wobec innych (niższy wskaźnik U), a także mniej odpowiedzialni i sumienni w wykonywaniu powierzonych im zadań (niższy wskaźnik S). Tymczasem osoby wchodzące w etap starzenia się w mniejszym stopniu obawiają się oceny społecznej oraz chętniej bronią własnych przekonań, nawet wówczas, gdy są one sprzeczne z oczekiwaniami innych (niższy wskaźnik N) [8, 32]. Na płaszczyźnie kontaktów z innymi w mniejszym stopniu przejawiają chęć poszukiwania i nawiązywania nowych znajomości. Energię i czas poświęcają raczej na pogłębianie tych więzi, które już posiadają (niższy wskaźnik E). Ponadto seniorzy mniej są zainteresowani wszelkiego rodzaju nowościami. Zwracają się raczej ku temu, co związane z przeszłością (niższy wskaźnik O) [41]. Są oni również bardziej akceptujący oraz mniej oceniający wobec siebie i innych, a także wytrwali w realizacji wytyczonych celów i związanych z nimi zadań (wyższy wskaźnik U oraz S) [54].

Zaprezentowany wyżej przegląd badań dowodzi, że okres późnej dorosłości charakteryzuje się wieloma zmianami zachodzącymi we wszystkich obszarach funkcjonowania osoby, także tymi, które odnoszą się do sfery osobowości [4, 6, 7]. Fakt ten może mieć istotne znaczenie, między innymi dla jakości relacji małżeńskiej.

Problematyka satysfakcji z małżeństwa cieszy się dziś dużym zainteresowaniem ze strony psychologów [43, 55]. Prowadzone w tym obszarze badania obejmują swym zakresem przede wszystkim małżonków w okresie wczesnej i średniej dorosłości oraz skupiają się głównie na identyfikacji czynników sprzyjających szczęśliwemu życiu we dwoje. W konsekwencji niewiele jest badań poświęconych uwarunkowaniom powodzenia małżeńskiego w fazie późnej dorosłości [18, 37, 56]. Celem prezentowanego artykułu jest zatem identyfikacja czynników w obszarze cech osobowości warunkujących satysfakcję z małżeństwa seniorów.

Metoda badań własnych

Problem pracy

Problem niniejszej pracy został sformułowany w postaci następującego pytania badawczego: Czy i w jakim stopniu cechy osobowości (neurotyczność, ekstrawertyczność, otwartość, ugodowość, sumienność) wyjaśniają zmienność wyników w obszarze satysfakcji z małżeństwa osób w okresie późnej dorosłości?

Osoby badane i metody pomiaru

Chcąc udzielić odpowiedzi na wyżej sformułowane pytanie przeprowadzono badania, w których wzięło udział 60 par małżeńskich (120 osób). W grupie mężczyzn średnia wieku wynosiła $M = 67,04$ ($SD = 4,83$), zaś w grupie kobiet była ona równa $M = 64,90$ ($SD = 4,37$). Badani różnili się między sobą stopniem wykształcenia. Najbardziej liczną grupę stanowiły osoby mające wykształcenie średnie (38,3%) oraz wyższe (38,3%), natomiast najmniej liczną grupę stanowiły osoby z wykształceniem podstawowym i zasadniczym zawodowym (10,0%).

Pomiaru zmiennej wyjaśnianej (satysfakcja z małżeństwa) dokonano przy użyciu Kwestionariusza Dobranego Małżeństwa (KDM-2) autorstwa J. Rostowskiego [20] i M. Plopy [22]. Teoretyczne podstawy konstrukcji KDM-2 zasadzają się na koncepcji systemowego rozumienia rodziny. Kwestionariusz ten składa się z 32 pytań pozwalających uchwycić ogólny pomiar więzi w percepcji każdego z małżonków oraz pomiary czterech wymiarów satysfakcji małżeńskiej: intymności, samorealizacji, podobieństwa oraz rozczarowania. Kwestionariusz KDM-2 uznaje się za narzędzie o zadowalających walorach psychometrycznych.

Do pomiaru zmiennej wyjaśniającej (cechy osobowości) wykorzystano Inwentarz Osobowości NEO-PI-R autorstwa P. T. Costy oraz R. R. McCrae w adaptacji J. Siuty [54]. Narzędzie to składa się z 240 itemów. Zadaniem badanego jest ocena ich prawdziwości, której dokonuje on zgodnie z własnym przekonaniem w oparciu o pięciostopniową skalę. Twierdzenia zawarte w kwestionariuszu odnoszą się do pięciu głównych czynników osobowości (neurotyczność, ekstrawertyczność, otwartość na doświadczenie, ugodowość, sumienność), a w ramach każdego z nich do sześciu składników szczegółowych (podskal). Inwentarz Osobowości NEO-PI-R cieszy się zadowalającymi walorami psychometrycznymi. Wskaźniki rzetelności odnoszące się do pięciu zasadniczych skal wahają się od 0,81 do 0,86. Narzędzie to jest dziś chętnie wykorzystywane przez wielu badaczy do celów badań naukowych, stąd też zostało użyte w badaniach prezentowanych w niniejszym opracowaniu.

Wyniki badań własnych

Na pierwszym etapie analiz statystycznych dokonano obliczenia średnich i odchyłeń standardowych z wyników uzyskanych za pomocą Kwestionariusza Dobranego Małżeństwa (KDM-2). Dzięki temu oszacowano poziom satysfakcji ze związku w badanej próbie. Wśród ogółu badanych ($N = 120$) średnia zadowolenia małżeńskiego, mierzonego na skali pięciostopniowej, wyniosła $M = 3,94$ ($SD = 0,56$). W grupie mężczyzn ($n = 60$) średni wynik satysfakcji małżeńskiej wyniósł $M = 3,99$ ($SD = 0,51$). Podobnie sytuacja

przedstawiała się w odniesieniu do badanych kobiet ($n = 60$). Uzyskana przez nie średnia zadowolenia małżeńskiego wynosiła $M = 3,89$ przy odchyleniu standardowym $SD = 0,60$. Analiza porównań międzypłciowych (test t Studenta dla prób niezależnych) w zakresie poszczególnych wymiarów i wskaźnika ogólnego KDM-2 ujawniła brak statystycznie istotnych różnic ($t \leq 1,04$; $p \geq 0,302$). Bardziej precyzyjne dane przedstawia Tabela 1.

Tabela 1. Wyniki średnich i odchyłeń standardowych w KDM-2

		M	SD	M	SD	M	SD	Test t Studenta
Kwestionariusz Dobranego Małżeństwa	Intymność	3,84	3,92	3,76	0,86	3,92	0,59	0,33 ^{n.i.}
	Rozczarowanie	2,10	2,07	2,13	0,69	2,07	0,70	0,38 ^{n.i.}
	Samorealizacja	4,08	4,10	4,06	0,56	4,10	0,61	0,31 ^{n.i.}
	Podobieństwo	3,97	4,06	3,89	0,73	4,06	0,57	1,04 ^{n.i.}
	Wynik ogólny	3,94	0,56	3,89	0,60	3,99	0,51	0,30 ^{n.i.}

^{n.i.} $p > 0,05$

Następnie sprawdzono wyniki średnich i odchyłeń standardowych w zakresie Kwestionariusza Osobowości NEO-PI-R. W całej grupie badanych osób ($N = 120$) średnie nasilenie głównych czynników osobowości, mierzone na skali pięciostopniowej, wynosiło odpowiednio: neurotyczność $M = 1,08$ ($SD = 0,38$); ekstrawersja $M = 2,00$ ($SD = 0,29$); otwartość $M = 1,94$ ($SD = 0,25$); ugodowość $M = 2,55$ ($SD = 0,40$), sumienność $M = 2,50$ ($SD = 0,41$). W grupie mężczyzn ($n = 60$) najwyższy średni wynik odnotowano w odniesieniu do wymiarów: ugodowość $M = 2,44$ ($SD = 0,37$) i sumienność $M = 2,44$ ($SD = 0,39$). Podobnie sytuacja przedstawia się w odniesieniu do badanych kobiet ($n = 60$). Uzyskana przez nie średnia w zakresie ugodowości wynosiła $M = 2,65$ przy odchyleniu standardowym $SD = 0,39$, zaś w zakresie sumienności równa była $M = 2,56$ ($SD = 0,43$). Jedyną cechą, która istotnie statystycznie różnicowała kobiety i mężczyzn okazała się ugodowość. Wielkość efektu, szacowana za pomocą statystyki d Cohena, uplasowała się na poziomie przeciętnym ($d = 0,56$). Bardziej szczegółowe dane zawarte zostały w Tabeli 2.

Tabela 2. Wyniki średnich i odchyłeń standardowych w NEO-PI-R

ZMIENNE		Wszyscy		Kobiety		Mężczyźni		Test t Studenta
		M	SD	M	SD	M	SD	
Inwentarz Osobowości NEO-PI-R	Neurotyczność	1,08	0,38	1,86	0,39	1,74	0,37	-1,71 ^{n.i.}
	Ekstrawersja	2,00	0,29	2,00	0,29	2,00	0,28	-0,07 ^{n.i.}
	Otwartość	1,94	0,25	1,96	0,23	1,92	0,28	-0,92 ^{n.i.}
	Ugodowość	2,55	0,40	2,65	0,39	2,44	0,37	-3,06 ^{**}
	Sumienność	2,50	0,41	2,56	0,43	2,44	0,39	-1,61 ^{n.i.}

^{n.i.} $p > 0,05$; ^{**} $p < 0,01$

W celu wykazania, czy istnieją powiązania pomiędzy strukturą osobowości badanych osób a ich satysfakcją z małżeństwa wykonano analizy korelacyjne. Zbadano korelacje

r Pearsona między cechami osobowości a wymiarami satysfakcji z małżeństwa. Przeprowadzone w odniesieniu do wszystkich uczestników badania działania statystyczne wykazały, że osobowość, przy uwzględnieniu zarówno głównych, jak również szczegółowych czynników, pozostaje w licznych statystycznie istotnych pozytywnych i negatywnych związkach z globalnym zadowoleniem z małżeństwa i poszczególnymi jego wymiarami¹. Bardziej szczegółowe dane prezentuje Tabela 3.

Tabela 3. Wyniki korelacji r -Pearsona pomiędzy analizowanymi zmiennymi dla całej badanej grupy (N = 120)

ZMIENNE		Kwestionariusz KDM-2				
		Intymność	Rozczarowanie	Samorealizacja	Podobieństwo	Wynik ogólny
NEO-PI-R	Neurotyczność	-0,11	0,15'	-0,08	-0,18'	-0,16'
	Ekstrawersja	0,18'	-0,05	0,11	0,12	0,14
	Otwartość	0,10	-0,02	0,12	0,14	0,10
	Ugodowość	0,21''	-0,25'''	0,14	0,20'	0,25'''
	Sumienność	0,27'	-0,23'''	0,08	0,22'''	0,23'''

** $p \leq 0,01$; * $p \leq 0,05$

Wyniki przeprowadzonych analiz korelacyjnych ujawniły istnienie istotnych statystycznie współzależności między satysfakcją z małżeństwa rozpatrywaną na poziomie ogólnym a neurotycznością ($r = -0,16$; $p \leq 0,05$), ugodowością ($r = 0,25$; $p \leq 0,01$) oraz sumiennością ($r = 0,23$; $p \leq 0,01$). Znaczące korelacje wykazano również między szczegółowymi wskaźnikami jakości relacji małżeńskiej a neurotycznością, ekstrawertycznością, ugodowością i sumiennością (zob. Tabela 3). Na podstawie uzyskanych rezultatów można stwierdzić, że wysokie nasilenie ugodowości i sumienności sprzyja zadowoleniu z małżeństwa w okresie starości. Z kolei podwyższone wyniki w obszarze neurotyczności, w przypadku seniorów, znacząco obniżają ogólną satysfakcję ze związku.

W dalszej kolejności, w celu oszacowania związków pomiędzy strukturalnymi elementami osobowości a satysfakcją z małżeństwa w grupach wyodrębnionych ze względu na płeć, przeprowadzono analizy korelacyjne oddzielnie dla kobiet i mężczyzn. Otrzymane rezultaty przedstawiają Tabela 4 i Tabela 5. Warto zauważyć, że w zależnościach między cechami osobowości a zadowoleniem ze związku wyraźniejsze tendencje, w odniesieniu do wszystkich badanych, ujawniają się wśród mężczyzn. W obrębie tej grupy najwyższe wartości współczynników korelacji odnotowano między ekstrawersją i sumiennością a ogólnym wskaźnikiem satysfakcji małżeńskiej. Z kolei najsilniejsze ujemne związki zidentyfikowano w obszarze powiązań między neurotycznością a globalnym zadowole-

¹ Ze względu na ograniczone ramy artykułu oraz chcąc zachować klarowność wyводу w Tabeli 3 zamieszczono wyniki analiz korelacyjnych tylko dla (pięciu) głównych czynników NEO-PI-R i (pięciu) wskaźników KDM-2. Poprzestano zatem na prezentacji przede wszystkim tych danych, w oparciu o które możliwa jest weryfikacja sformułowanych hipotez. Efekty bardziej szczegółowych analiz — odnoszących się do pięciu czynników osobowości (skal), a w ramach każdego z nich do sześciu składników (podskal) — są dostępne u autorów.

niem ze związku małżeńskiego. Należy także podkreślić, iż w porównaniu z grupą kobiet zaobserwowano zdecydowanie więcej istotnych statystycznie współzależności w zakresie cech osobowości i szczegółowych wymiarów KDM-2. W grupie kobiet natomiast nie stwierdzono (na poziomie wyniku ogólnego KDM-2) żadnych istotnych statystycznie współzależności oprócz pozytywnego związku między ugodowością a całościową oceną satysfakcji z małżeństwa.

Tabela 4. Wyniki korelacji *r*-Pearsona pomiędzy analizowanymi zmiennymi dla grupy kobiet ($n = 60$)

ZMIENNE		Kwestionariusz KDM-2				
		Intymność	Rozczarowanie	Samorealizacja	Podobieństwo	Wynik ogólny
NEO-PI-R	Neurotyczność	0,12	0,01	0,06	0,04	0,07
	Ekstrawersja	0,03	0,11	-0,12	-0,08	-0,08
	Otwartość	0,02	0,08	-0,05	-0,07	-0,05
	Ugodowość	0,21*	-0,33**	0,18	0,27*	0,31**
	Sumienność	0,15	-0,22*	0,07	0,13	0,18

** $p \leq 0,01$; * $p \leq 0,05$

Tabela 5. Wyniki korelacji *r*-Pearsona pomiędzy analizowanymi zmiennymi dla grupy mężczyzn ($n = 60$)

ZMIENNE		Kwestionariusz KDM-2				
		Intymność	Rozczarowanie	Samorealizacja	Podobieństwo	Wynik ogólny
NEO-PI-R	Neurotyczność	-0,36**	0,31**	-0,22*	-0,40**	-0,39***
	Ekstrawersja	0,35**	-0,20	0,34**	0,35**	0,36**
	Otwartość	0,19	-0,08	0,26*	0,35**	0,24*
	Ugodowość	0,25*	-0,18	0,12	0,21	0,23*
	Sumienność	0,29**	-0,23*	0,11	0,39***	0,30**

*** $p \leq 0,001$; ** $p \leq 0,01$; * $p \leq 0,05$

Następnym etapem analiz statystycznych było poszukiwanie uwarunkowań satysfakcji z małżeństwa (zmienna zależna) w ramach struktury cech osobowości (zmienna niezależna). W tym celu przeprowadzono analizę krokowej regresji wielokrotnej dla wyniku ogólnego i wskaźników szczegółowych KDM-2 względem głównych czynników (skal) w NEO-PI-R. Analiz dokonano w odniesieniu do całej grupy badanych osób. Szczegółowe dane prezentuje Tabela 6.

Tabela 6. Podsumowanie regresji zmiennej zależnej

ZMIENNE	\hat{a}	t	p
Satysfakcja z małżeństwa (wynik ogólny): $R = 0,25$; $R^2 = 0,06$; $F_{(1,118)} = 8,11$; $p < 0,01$			
Ugodowość	0,25	2,85	0,005
Intymność: $R = 0,21$; $R^2 = 0,05$; $F_{(1,118)} = 5,58$; $p < 0,05$			
Ugodowość	0,21	2,36	0,020
Rozczarowanie: $R = 0,25$; $R^2 = 0,06$; $F_{(1,118)} = 7,99$; $p < 0,01$			
Ugodowość	-0,25	-2,83	0,006
Podobieństwo: $R = 0,22$; $R^2 = 0,05$; $F_{(1,118)} = 6,24$; $p < 0,05$			
Sumiennosc	0,22	2,50	0,014

Spośród pięciu cech osobowości tylko jedna — ugodowość — okazała się istotnym predyktorem całościowo ujmowanej satysfakcji z małżeństwa osób starszych. Wyjaśnia ona 6% zmienności wyników w obszarze globalnego zadowolenia ze związku. Analizując uzyskane rezultaty można stwierdzić, że satysfakcja z małżeństwa seniorów jest tym wyższa, im większa jest ich chęć pomocy innym ludziom oraz gotowość do wchodzenia w relacje społeczne.

Efekty otrzymane za pomocą krokowej regresji wielokrotnej dla intymności oraz rozczarowania pokazały, że najsilniej z tymi wymiarami szczęścia małżeńskiego związana jest, podobnie jak wyżej, ugodowość. Zmienna ta wyjaśnia 5% wariacji wyników w obszarze intymności i 6% w zakresie rozczarowania. Uzyskany wzorzec wyników sugeruje, że im bardziej w odniesieniu do innych osoba cechuje się postawą altruistyczną, tym większe jest zadowolenie z bliskiej relacji z partnerem oraz tym mniejsze rozczarowanie małżeństwem. Kolejny wymiar KDM-2, podobieństwo, jest wyjaśniany w 5% przez jedną tylko cechę — sumiennosc. Oznacza to, że osoby starsze będą mieć tym wyższe zadowolenie ze związku, w im większym stopniu będą odznaczały się zorganizowaniem, wytrwałością oraz zmotywowaniem w działaniach zorientowanych na cel.

Dyskusja wyników

Wyniki przeprowadzonych analiz wykazały, że struktura osobowości pozostaje w licznych statystycznie istotnych związkach z globalnym zadowoleniem z małżeństwa i poszczególnymi jego wymiarami. Związki te występują na poziomie niskim i umiarkowanym. Zaobserwować można wiele ciekawych tendencji. Najbardziej znaczące, zarówno dla globalnego wskaźnika, jak i szczegółowych wymiarów zadowolenia z małżeństwa, okazały się ugodowość i sumiennosc.

Podjmując próbę psychologicznej interpretacji uzyskanych rezultatów badań warto odwołać się do cieszącej się obecnie rosnącym zainteresowaniem badaczy teorii gerotran-

scendencji autorstwa L. Tornstama [6, 41]. W myśl tej koncepcji okres późnej dorosłości to czas intensywnych zmian, które uwidaczniają się w trzech głównych wymiarach psychospołecznego funkcjonowania jednostki — duchowym, osobowościowym i relacyjnym [42]. Pogłębiona analiza ujawniających się w procesie gerotranscendencji przeobrażeń sugeruje, iż wraz z wiekiem może zmieniać się nasilenie i wyrazistość niektórych cech osobowości.

Odwołując się do modelu osobowości zaproponowanego przez Costę i McCrae [48, 49] — mając jednocześnie na uwadze wciąż otwartą debatę naukową dotyczącą kwestii stałość *versus* zmiana osobowości [4, 7] — można założyć, że za zgłaszaną przez Tornstama [41, 42] zmianą w obszarze relacji z innymi ludźmi, wyrażającą się w pogłębianiu intymnych więzi, stoi nasilenie cechy ugodowości, która „jest wymiarem związanym z tendencjami interpersonalnymi. Osoba ugodowa darzy inne osoby życzliwością i gotowa jest do pomagania innym” [54, s. 28]. Z kolei charakterystyczne dla gerotranscendencji zmniejszenie się zainteresowania powierzchownymi relacjami z innymi ludźmi, na rzecz umacniania i pogłębiania relacji z najbliższymi członkami rodziny (współmałżonkiem, dziećmi, wnukami), może sygnalizować obniżenie się ekstrawersji — wymiaru określającego jakość i ilość interakcji społecznych. Podążając dalej tym tokiem myślenia można spodziewać się, że będące oznakami procesu gerotranscendencji rozpoznanie i akceptacja przez jednostkę swoich pozytywnych i negatywnych stron stanowi efekt obniżania się neurotyzmu [54].

Mając na uwadze powyższe ustalenie w większym stopniu można zrozumieć fakt kluczowego znaczenia ugodowości dla satysfakcji małżeńskiej seniorów oraz marginalnej roli neurotyczności czy ekstrawertyczności w budowaniu szczęśliwego życia we dwoje na ostatnim jego etapie. Warto w tym miejscu przywołać rezultaty studiów O'Rourke'a i współpracowników [50], którzy badając starszych małżonków (średnia wspólnego życia wynosiła 34 lata) wykazali między innymi, że neurotyczność nie pozostaje w statystycznie istotnym związku z jakością relacji małżeńskiej. Prawidłowość ta odnosiła się do obu płci. Ponadto można dotrzeć do danych przekonujących, że ekstrawersja i otwartość na doświadczenie są słabo powiązane z jakością relacji małżeńskiej, podczas gdy ugodowość i sumienność ujawniają istotne współzależności [zob. 55].

Dla ustalenia, dlaczego ekstrawersja i otwartość na doświadczenie nie zdołały osiągnąć poziomu istotności statystycznej w zakresie predykcji satysfakcji z małżeństwa w późnej dorosłości, inspirujące poznawczo wydaje się odwołanie do ustaleń empirycznych dotyczących zagadnienia mądrości osób starszych [6, 29]. W literaturze psychologicznej podkreśla się, iż ujawniająca się wraz z wiekiem mądrość nie jest prostym efektem kumulacji (przyrostu) wiedzy, doświadczenia czy kompetencji, ale nową jakością i rozwojową [6, 28]. Tak rozumiana mądrość ma charakter złożony i może być postrzegana jako właściwość osobowości, stanowiąca integralne połączenie trzech składowych elementów kognitywnego, refleksyjnego i afektywnego [53]. Pojedyncze cechy struktury osobowości, takie jak ekstrawertyczność czy otwartość na doświadczenie wydają się jedynie pewnymi aspektami (rysami) mądrości [por. 7, 37, 42]. Owszem, wskazuje się w literaturze, że wymienione cechy, zwłaszcza otwartość na doświadczenie, charakteryzują osoby mądre. Niemniej jednak cechy te pozostają jedynie składowymi mądrości, której siła oddziaływania na funkcjonowanie psychospołeczne seniorów wynika w głównej mierze z jej kompleksowego (a nie parcjalnego) charakteru. Przekonują o tym wyniki

dotychczasowych badań nad mądrością, w świetle których stanowi ona jeden z kluczowych predyktorów zadowolenia z życia seniorów [41, 53], także w tym jego obszarze, który dotyczy małżeństwa [6]. Wydaje się zatem, że dla budowania szczęśliwego związku większe znaczenie ma mądrość zawierająca w sobie postawę otwartości na ludzi i świat [6, 28], aniżeli pojedyncze cechy struktury osobowości, takie jak ekstrawertyczność czy otwartość na doświadczenie [por. 37].

Analizując rezultaty zrealizowanych badań warto wskazać także na liczne różnice międzypłciowe w zakresie powiązań cech osobowości i poszczególnych wymiarów satysfakcji z małżeństwa (zob. Tabela 4 i 5). U mężczyzn związki czynników osobowościowych z zadowoleniem z małżeństwa są liczniejsze, a ich nasilenie jest większe. Szczególna różnica zaznacza się w neurotyczności i sumienności. Cechy te istotnie powiązane są z satysfakcją ze związku mężczyzn. U kobiet z kolei, poza czynnikiem ugodowości i sumienności, nie wykazano istotnych korelacji. Uzyskany wzorec wyników sugeruje, że w okresie późnej dorosłości cechy osobowości odgrywają znacząco większą rolę w zakresie budowania małżeńskiego szczęścia w przypadku mężczyzn aniżeli kobiet. Rezultaty te korespondują z wynikami badań innych autorów [por. 37, 50, 51, 55].

W literaturze przedmiotu podejmującej zagadnienie jakości relacji małżeńskiej wskazuje się, iż jednym z ważnych czynników związanych z satysfakcjonującym życiem we dwoje jest inteligencja emocjonalna. Badania przeprowadzone przez Ciarrochiego, Chan i Caputiego [56] na grupie australijskich studentów wskazują na istnienie pozytywnego związku inteligencji emocjonalnej z jakością związków interpersonalnych. Powiązania między inteligencją emocjonalną i spostrzeganą jakością związku małżeńskiego stwierdziła Kriegerlewicz [57] w badaniu przeprowadzonym na małżonkach (147 małżeństw) w wieku od 24 do 63 lat. W świetle wyników przywołanych badań wysoka inteligencja emocjonalna mężczyzn pozytywnie wiąże się z ich oceną powodzenia związku. Inteligencja emocjonalna kobiet była również dodatnio związana z satysfakcją z małżeństwa, jednak związek ten był słabszy.

Projekt badawczy zrealizowany przez Jankowską i Ryś [58], którym objęto 225 par małżeńskich w wieku od 21 do 70 lat, pozwolił na otrzymanie danych świadczących, że poziom inteligencji emocjonalnej pozytywnie koreluje z poczuciem szczęścia małżeńskiego. Wyższa inteligencja emocjonalna sprzyja osiągnięciu większego szczęścia w związku zarówno kobiet, jak i mężczyzn, przy czym znaczenie tej zależności jest dużo istotniejsze w przypadku mężów.

Do podobnych wniosków skłaniają badania Brudka i współpracowników [59] zrealizowane na małżonkach w wieku od 60 do 75 lat. Uzyskane efekty ujawniły istotne korelacje między zdolnością do rozpoznawania emocji a satysfakcją z małżeństwa jedynie w grupie mężczyzn. Pozwala to przypuszczać, co sugerują także badania Jaworowskiej i Matczak [60], że inteligencja emocjonalna u mężczyzn stanowi jeden z kluczowych czynników warunkujących powodzenie małżeństwa, u kobiet natomiast również ma ona znaczenie, jednakże przy współdziałaniu innych, równie ważnych determinantów satysfakcjonującej relacji małżeńskiej.

W kontekście przywołanych doniesień z literatury bardziej zrozumiałą wydaje się, zidentyfikowany w prezentowanych badaniach jedynie w grupie mężczyzn, negatywny związek neurotyczności z zadowoleniem małżeńskim. Osoby o podwyższonym wskaźniku

neurotyczności cechują się większą skłonnością do doświadczania takich uczuć, jak lęk, gniew, zazdrość, smutek czy poczucie winy. Ponadto dotkliwiej reagują na codzienny stres i mniej umiejętnie sobie z nim radzą [54]. Świadome korzystanie z emocji jako źródła informacji o sobie i świecie oraz umiejętne „gospodarowanie” nimi jest jednym z podstawowych elementów inteligencji emocjonalnej. Trafne rozpoznawanie i odczytywanie sygnałów płynących z emocji umożliwia podejmowanie trafnych decyzji życiowych oraz skuteczne rozwiązywanie konfliktów [61]. Brak tych umiejętności w przypadku mężczyzn przekłada się na jakość ich relacji z innymi, w tym relację małżeńską. Powoduje on bowiem zaleganie „neurotycznych emocji”, co utrudnia budowanie i pielęgnowanie intymnych więzi [22, 23].

Implikacje wyników badań dla psychoterapii

Wyniki zrealizowanego projektu pozwalają na wyciągnięcie następujących wniosków praktycznych dla szeroko rozumianych oddziaływań pomocowych adresowanych do małżonków 60+.

P o p i e r w s z e , świadcząc pomoc psychologiczną i psychoterapeutyczną seniorom pozostającym w związku małżeńskim należy szczególną uwagę zwrócić na organizację ich (struktury/cech) osobowości. W sposób szczególny postulat ten należy uwzględnić w przypadku mężczyzn.

P o d r u g i e , w toku procesu pomocowego warto docenić i wykorzystać rolę zachowań, działań, postaw, które wiążą się z nasileniem takich cech osobowości, jak ugodo-wość i sumienność. Pozwoli to na „uchwycenie” (i utrwalenie) takich postaw, które służą pielęgnowaniu i podnoszeniu jakości relacji małżeńskiej.

P o t r z e c i e , pracując z osobami w podeszłym wieku należy podejmować działania mające na celu wspieranie procesu dojrzewania ku gerotranscendencji. Pomocne w tym zakresie może okazać się zachęcanie małżonków do odkrywania duchowego wymiaru własnego i wspólnego życia oraz redefinicji przeżytych wspólnie chwil, sytuacji, zdarzeń. Przyjęcie takiego kierunku oddziaływań pomocowych sprzyja bowiem osiągnięciu mądrości i pozytywnemu bilansowaniu tego wszystkiego, co składało się na lata życia we dwoje.

Ograniczenia badań

Zaprezentowany projekt badawczy ma, obok wartościowych poznawczo rezultatów, również swoje ograniczenia. Ich świadomość skłania do zachowania odpowiedniej dozy ostrożności, co do generalizowania (na populację polskich małżonków 60+) uzyskanych wyników oraz umożliwia zakreślenie dalszych perspektyw badawczych. Przede wszystkim trzeba podkreślić, że badania przeprowadzono w planie korelacyjnym, który nie uprawnia do wnioskowania przyczynowo-skutkowego w obszarze zidentyfikowanych zależności. Dlatego w perspektywie dalszych prac badawczych dotyczących uwarunkowań satysfakcji z małżeństwa osób w okresie późnej dorosłości warto rozważyć realizację projektu opartego o badania podłużne.

Piśmiennictwo

1. Braun-Gałkowska M. Psychologiczna analiza systemów rodzinnych osób zadowolonych i niezadowolonych z małżeństwa. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL; 1992.
2. Shakerian A, Fatem A, Farhadian M. A survey on relationship between personality characteristics and marital satisfaction. *Sci. J. Kurdistan Univ. Med. Sciences* 2011; 16: 92–99.
3. Solomon BC, Jackson JJ. Why do personality traits predict divorce? Multiple pathways through satisfaction. *J. Pers. Soc. Psychol.* 2014; 106: 978–996.
4. Lazarus RS, Lazarus BN. Coping with aging. Oxford: University Press; 2006.
5. Rosowsky E, King KD, Coolidge FL, Rhoades CS, Segal DL. Marital satisfaction and personality traits in long-term marriages: An exploratory study. *Clin. Gerontol.* 2012; 35: 77–87.
6. Brudek P. Larsa Tornstama teoria gerotranscendencji jako teoria pozytywnego starzenia się. *Psychologia Rozwojowa* 2016; 21: 9–25.
7. Oleś P. Psychologia człowieka dorosłego. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN; 2012.
8. Braun-Gałkowska M. Nowe role społeczne ludzi starszych. W: Steuden S, Marczuk M, red. Starzenie się a satysfakcja z życia. Lublin: Wydawnictwo KUL; 2006, s. 183–195.
9. Lachowska B. Praca i rodzina. Konflikt czy synergia? Lublin: Wydawnictwo KUL; 2011.
10. Vanassche S, Swicegood G, Matthijs K. Marriage and children as a key to happiness? Cross-national differences in the effects of marital status and children on well-being. *J. Happiness Stud.* 2013; 14: 501–524.
11. Carr D, Freedman VA, Cornman JC, Schwarz N. Happy marriage, happy life? Marital quality and subjective well-being in later life. *J. Marriage Fam.* 2014; 76: 930–948.
12. Næss S, Blekesaune M, Jakobsson N. Marital transitions and life satisfaction: Evidence from longitudinal data from Norway. *Acta Sociol.* 2015; 58: 63–78.
13. Rosen-Grandon JR, Myers JE, Hattie JA. The relationship between marital characteristics, marital interaction processes, and marital satisfaction. *J. Couns. Dev.* 2004; 82: 58–68.
14. Barbaro de B, red. Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego; 1999.
15. Kubitsky J. Vademecum terapii rodzinnej. Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie PZWL; 2010.
16. Braun-Gałkowska M. Psychoprophylaktyka życia rodzinnego. *Małżeństwo i Rodzina* 2002; 2: 14–21.
17. Braun-Gałkowska M. Psychologia domowa. Lublin: Wydawnictwo KUL; 2008.
18. Charles ST, Carstensen LL. Marriage in old age. W: Yalom M, Carstensen LL, red. Inside the American couple: new insights, new challenges. Berkeley: University of California Press; 2002, s. 236–254.
19. Wojciszke B. Psychologia miłości. Intymność — Namietność — Zobowiązanie. Gdańsk: GWP; 2009.
20. Rostowski J. Zarys psychologii małżeństwa. Wydawnictwo Naukowe Warszawa: PWN; 1987.
21. Rostowski J. Dobór partnerów do małżeństwa w świetle teorii psychologicznych. W: Rostowski J, Rostowska T, red. Małżeństwo i miłość. Kontekst psychologiczny i neuropsychologiczny. Warszawa: Difin; 2014, s.13–245.
22. Plopa M. Więzy w małżeństwie i rodzinie. Metody badań. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”; 2007.
23. Plopa M. Psychologia rodziny: teoria i badania. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”; 2008.
24. Plopa M. Więzy małżeńskie i rodzinne w perspektywie teorii przywiązania. W: Janicka I, Liberska H, red. Psychologia rodziny. Warszawa: PWN; 2014, s. 141–166.

25. Argyle M. *Psychologia szczęścia*. Wrocław: Wydawnictwo Astrum; 2004.
26. Kaleta KP, Jaśkiewicz A. Miłość i bliskie związki w okresie późnej dorosłości. W: Brzezińska AI, Ober-Łopatka K, Stec R, Ziółkowska K, red. *Szanse rozwoju w okresie późnej dorosłości*. Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora; 2007, s. 63–77.
27. Liberska H. Rozwój rodziny i rozwój w rodzinie. W: Janicka I, Liberska H, red. *Psychologia rodziny*. Warszawa: PWN; 2014, s. 221–242.
28. Straś-Romanowska M. Późna dorosłość. W: Trempała J, red. *Psychologia rozwoju człowieka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN; 2011, s. 326–350.
29. Steuden S, Brudek P, Florczyk Ł. Mądrość jako efekt pozytywnego starzenia się. *Perspektywa psychologiczna. Forum Teologiczne* 2016; 17: 73–87.
30. Roberts BW, DelVecchio WF. The rank-order consistency of personality traits from childhood to old age: a quantitative review of longitudinal studies. *Psychol. Bull.* 2000; 126: 3–25.
31. Roberts BW, Walton KE, Viechtbauer W. Patterns of mean-level change in personality traits across the life course: a meta-analysis of longitudinal studies. *Psychol. Bull.* 2006; 132: 1–25.
32. Braun-Gałkowska M. Ludzie starzy bywają różni. W: Steuden S, Stanowska M, Janowski K, red. *Starzenie się z godnością*. Lublin: Wydawnictwo KUL; 2011, s. 5–94.
33. Bee H. *Psychologia rozwoju człowieka*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka; 2004.
34. Brudek P. Protestantcka Szwecja jako kolebka teorii gerotranscendencji Larsa Tornstama. *Pochodzenie, ogólny zarys i krytyczna analiza koncepcji. Studia Oecumenica* 2017; 17: 419–438.
35. Trudel G, Turgeon L, Piché L. Marital and sexual aspects of old age. *Sex. Relation. Ther.* 2010; 25: 316–341.
36. Trudel G, Boyer R, Villeneuve V, Anderson A, Pilon G, Bounader J. The marital life and aging well program: effects of a group preventive intervention on the marital and sexual functioning of retired couples. *Sex. Relation. Ther.* 2008; 23: 5–23.
37. Brudek P. *Przedmiotowe korelaty satysfakcji z małżeństwa osób w okresie późnej dorosłości*. Niepublikowana rozprawa doktorska. Biblioteka Uniwersytecka KUL; 2015.
38. Szatur-Jaworska B. *Ludzie starzy i starość w polityce społecznej*. Warszawa: Wydawnictwo ASPRA; 2000.
39. Leidy MS, Parke RD, Cladis M, Coltrane S, Duffy S. Positive marital quality, acculturative stress, and child outcomes among Mexican Americans. *J. Marriage Fam.* 2009; 71: 833–847.
40. Carstensen LL. Evidence for a life-span theory of socioemotional selectivity. *Curr. Dir. Psychol. Sci.* 1995; 4: 151–156.
41. Tornstam L. *Gerotranscendence: a developmental theory of positive aging*. New York: Springer Publishing Company; 2005.
42. Tornstam L. Maturing into gerotranscendence. *J. Trans. Personal. Psychol.* 2011; 43: 166–180.
43. Rostowski J, Rostowska T, red. *Małżeństwo i miłość. Kontekst psychologiczny i neuropsychologiczny*. Warszawa: Difin; 2014.
44. Solomon BC, Jackson JJ. The long reach of one's spouse: Spouses' personality influences occupational success. *Psychol. Sci.* 2014; 25: 2189–2198.
45. Xie J, Zhou ZE, Gong Y. Relationship between proactive personality and marital satisfaction: A spillover-crossover perspective. *Person. Individ. Differ.* 2018; 128: 75–80.
46. DeNeve KM, Cooper H. The happy personality: A meta-analysis of 137 personality traits and subjective well-being. *Psychol. Bull.* 1998; 124: 197–229.
47. Caughlin JP, Huston TL, Houts RM. How does personality matter in marriage? An examination of trait anxiety, interpersonal negativity, and marital satisfaction. *J. Person. Soc. Psychol.* 2000; 78: 326–336.

48. Costa PT, McCrae RR. Influence of extraversion and neuroticism on subjective well-being: happy and unhappy people. *J. Person. Soc. Psychol.* 1980; 38: 668–678.
49. McCrae RR, Costa PT. *Osobowość dorosłego człowieka*. Kraków: Wydawnictwo WAM; 2005.
50. O'Rourke N, Claxton A, Chou PHB, Smith JZ, Hadjistavropoulos T. Personality trait levels within older couples and between-spouse trait differences as predictors of marital satisfaction. *Aging Ment. Health* 2011; 15: 344–353.
51. Claxton A, O'Rourke N, Smith JZ, DeLongis A. Personality traits and marital satisfaction within enduring relationships: An intra-couple discrepancy approach. *J. Social Person. Relationships* 2012; 29: 375–396.
52. Specht J, Egloff B, Schmukle SC. Stability and change of personality across the life course: The impact of age and major life events on mean-level and rank-order stability of the Big Five. *J. Person. Soc. Psychol.* 2011; 101: 862–882.
53. Ardelt M. Wisdom, age, and well-being. W: Schaie KW, Willis SL, red. *Handbook of the psychology of aging*. Amsterdam: Elsevier; 2011, s. 279–291.
54. Siuta J. Inwentarz Osobowości NEO-PI-R Paula T. Costy Jr. I Roberta R. McCrae. Adaptacja polska. Podręcznik. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych; 2006.
55. Schaffhuser K, Allemand M, Martin M. Personality traits and relationship satisfaction in intimate couples: Three perspectives on personality. *Europ. J. Personal.* 2014; 28: 120–133.
56. Ciarrochi JV, Chan AY, Caputi P. A critical evaluation of the emotional intelligence construct. *Person. Individ. Differ.* 2000; 28: 539–561.
57. Kriegerlewicz O. Inteligencja emocjonalna partnerów a zadowolenie ze związku i strategie rozwiązywania konfliktów w małżeństwie. *Przeegl. Psychol.* 2005; 48: 431–452.
58. Jankowska M, Ryś M. Inteligencja emocjonalna a relacje w związkach małżeńskich, *Kwartalnik Naukowy Towarzystwa Uniwersyteckiego Fides et Ratio* 2011; 7: 48–65.
59. Brudek P, Wawrzaszek P, Czubačka B, Gąsior P, Dolecka G, Wieteska A. Inteligencja emocjonalna a satysfakcja z małżeństwa osób w okresie późnej dorosłości. Referat wygłoszony na III Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej: „Inteligentni inteligentni”. Poznań 10.04.2014.
60. Jaworowska A, Matczak A. *Kwestionariusz inteligencji emocjonalnej INTE*. Podręcznik. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych; 2001.
61. Matczak A, Knopp KA. *Znaczenie inteligencji emocjonalnej w funkcjonowaniu człowieka*. Wydawnictwo Liberi Libri; 2013.

Adres: brudekp@gmail.com